

راهکارهای مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه

الهام آتشی^۱

چکیده

جنگ شناختی به عنوان یکی از نسل‌های جدید جنگ‌ها بر تأثیرگذاری بر ذهن و ادراک افراد تمرکز دارد. این نوع جنگ، با استفاده از ابزارهای روانشناختی، اطلاعاتی و فناوری‌های پیشرفته، تلاش می‌کند، تا نگرش‌ها، رفتارها و تصمیم‌گیری‌های جامعه‌ی، هدف را تحت تأثیر قرار دهد. اهداف اصلی این جنگ، فروپاشی اجتماعی، ساختاری و سرزمینی است که از طریق راهبردهایی مانند ثبات‌سازی و نفوذ هدفمند دنبال می‌شود. از منظر نهج‌البلاغه، جنگ شناختی به مثابه تلاشی است برای تغییر باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های افراد جامعه با هدف تضعیف ایمان، ایجاد تفرقه و انحراف از مسیر حق. تحقیق حاضر به هدف تبیین راهکارهای مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه به روش توصیفی و تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای نگاشته شده است. نتایج تحقیق حاضر بیانگر آن است که خطبه ۴۳ نهج البلاغه، به ویژه آموزه‌های حضرت علی (علیه السلام) در آن، رویکردهای علمی مانند مدل‌سازی و تحلیل داده‌ها راهبردی مؤثری برای مواجهه با جنگ شناختی ارائه می‌دهد. در زمینه عملی این رویکردها شامل جمع‌آوری و تحلیل دقیق اطلاعات، پرهیز از واکنش‌های شتاب‌زده، و تأکید بر درک عمیق اهداف و نقاط ضعف دشمن است تا با بصیرت و تدبیر، توطئه‌ها و فریب‌های دشمن خنثی شوند. همچنین، تقویت هویت و انسجام داخلی به عنوان یک سپر دفاعی در برابر تلاش‌های دشمن برای ایجاد تفرقه، موجب ارتقاء آمادگی و پاسخ‌دهی مؤثر به تهدیدات شناختی می‌شود.

کلید واژه: جنگ شناختی، راهکار، مبارزه، نهج البلاغه.

^۱ . دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها).

مقدمه

جنگ شناختی، که به آن جنگ اطلاعاتی یا جنگ ادراکی نیز گفته می‌شود، عبارت است از تلاش هدفمند و سازمان‌یافته برای تأثیرگذاری بر ادراک، شناخت، احساسات، انگیزش‌ها و رفتار یک گروه، ملت یا فرد، به منظور دستیابی به اهداف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی یا نظامی. این نوع جنگ بر ذهن و روان افراد تمرکز دارد و از ابزارهای مختلفی مانند رسانه‌ها، شبکه‌های اجتماعی آموزش و پرورش و حتی هنر و سرگرمی برای تحریف واقعیت، ایجاد شبهه، تغییر باورها و ارزش‌ها و در نهایت، کنترل افکار و رفتار استفاده می‌کند. هدف نهایی جنگ شناختی، تضعیف اراده، ایجاد تفرقه، بی‌اعتمادی و سردرگمی در جامعه هدف و در نهایت، تسلط بر آن بدون نیاز به استفاده از نیروی نظامی است.

جنگ شناختی، به عنوان یک مولفه کلیدی در منازعات مدرن، با هدف دستکاری باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های افراد و گروه‌ها برای رسیدن به اهداف سیاسی، اقتصادی یا ایدئولوژیک تعریف می‌شود. این تاکتیک‌ها شامل بهره‌گیری از رسانه‌های اجتماعی، تبلیغات، عملیات اطلاعاتی و سایر ابزارهای ارتباطی برای شکل‌دهی به افکار عمومی، تضعیف مشروعیت حریف و ایجاد شکاف در جامعه می‌شوند. اهمیت و ضرورت آن در دنیای امروز ناشی از هزینه پایین، اثرگذاری گسترده و پیچیدگی آن نسبت به جنگ‌های سنتی است که به عنوان یک ابزار قدرتمند در منازعات بین‌المللی و داخلی، نقش فزاینده‌ای در تضعیف یا تقویت بازیگران سیاسی ایفا می‌کند.

حضرت علی(علیه السلام) بارها درباره اهمیت بصیرت، آگاهی، شناخت درست حق از باطل و فریب‌کاری دشمنان در نهج البلاغه هشدار داده‌اند. تاکید ایشان بر لزوم تفکر و تعقل در فتنه‌ها، شناخت اهداف پنهان دشمن، و عدم فریب خوردن از ظواهر گمراه‌کننده، همگی نشان از توجه ایشان به ابعاد شناختی و ادراکی جنگ و ضرورت مقابله با آن از طریق افزایش آگاهی و بصیرت در جامعه دارد. به عبارت دیگر، از منظر نهج البلاغه، جنگ شناختی به مثابه تلاش دشمن برای تحریف واقعیت، ایجاد شبهه، و گمراه کردن افکار عمومی به منظور تضعیف ایمان و اراده جامعه اسلامی است، و مقابله با آن نیازمند هوشیاری، بصیرت، و شناخت عمیق از مبانی حق و باطل است.

مقاله حاضر با هدف تبیین راهکارهای مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه پاسخگوی سوالات زیر است:

- راهکارهای علمی مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه چیست؟
- راهکارهای عملی مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه چیست؟

در زمینه جنگ شناختی کتب و مقالات متعددی به رشته تحریر درآمده است از جمله:

کتاب «جنگ شناختی»؛ نوشته فرانچوز دوکلوزی و ترجمه جواد باجلانی است که در سال (۱۳۹۵) به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به این مطلب پرداخته است که ظهور اینترنت و رسانه‌های جمعی، دست‌کاری در مقیاس وسیع جمعیت را از طریق پیام‌های هدفمند، در دسترس و چندوجهی ممکن ساخته است، پیام‌هایی که اکنون می‌توانند تحت پوشش ناشناس بودن جنگ شناختی وجود داشته باشند.

مقاله با عنوان «واکاوی اهداف جنگ شناختی دشمن و راهکارهای تاب‌آوری مقابله با آن با تاکید بر آموزه‌های قرآن»؛ نوشته عبدالله عراقی و همکاران (۱۴۰۱) است. نویسندگان در این مقاله با استفاده از روش اسنادی با اتکا به منابع مکتوب کتابخانه‌ای به واکاوی اهداف جنگ شناختی از جمله تحریف واقعیت‌ها، ایجاد یأس و ناامیدی، نادیده گرفتن دستاوردها و پیشرفت‌های عظیم انقلاب، خدشه‌دار کردن غیرت دینی و زیرسوال بردن سنت‌های الهی پرداخته و راهکارهای تاب‌آوری مقابله با آن را شامل افزایش آگاهی و بصیرت، شناخت تکنیک‌های جنگ شناختی، ولایت‌پذیری، جهاد تبیین و ارتقاء سواد رسانه‌ای با تاکید بر آموزه‌های قرآن پرداخته‌اند.

۱- مفهوم جنگ شناختی

واژه جنگ به معنای دشمنی، نبرد، پرخاش و پیکار است. شناخت واژه‌های فارسی و به معنای ادراک، آگاهی و معرفت است.^۱ در اصطلاح جنگ شناختی از طرق و روش‌های مختلفی صورت می‌گیرد. جنگ روانی، جنگ اطلاعاتی، جنگ سایبری، جنگ الکترونیک، همگی شیوه‌های گوناگون جنگ شناختی و تأثیرگذاری بر قوه درک و شناخت افراد و جهت‌دهی به آن در جوامع گوناگون است.^۲

۲- راهکارهای علمی مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه

مبارزه با جنگ شناختی نیازمند رویکردی چندوجهی و مبتنی بر شواهد علمی است. این رویکرد شامل تقویت سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی در افراد، توسعه پلتفرم‌های رسانه‌ای قابل اعتماد و مستقل برای مقابله با اطلاعات نادرست، شناسایی و تحلیل الگوهای جنگ شناختی است که حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه به این راهکارها پرداخته است:

۲-۱- مدل‌سازی و شبیه‌سازی

رویکرد الگوسازی و شبیه‌سازی در علم شناختی، با وجود تمرکز بر ایجاد مدلی از عملکرد ذهن انسان برای ساخت ذهن مصنوعی، بر پیش‌فرض‌های بنیادینی درباره ماهیت ذهن استوار است. این رویکرد، ذهن را به عنوان موجودیتی الگومند در نظر می‌گیرد که می‌تواند به شکل نمادین، ارتباط‌گرا یا پویا تبیین شود. هر یک از این دیدگاه‌های فرعی، با طرح پیش‌فرض‌های خاص خود، تصویری منحصر به فرد از ذهن ارائه می‌دهد که مبنای مدل‌سازی و شبیه‌سازی‌های بعدی قرار می‌گیرد.^۳

برای مطالعه میزان اثر بخشی ابزارهایی که علوم شناختی در اختیار ما قرار می‌دهد نیازمند یک بررسی و تحلیل دقیق هستیم، این تحلیل توسط مدل‌سازی و شبیه‌سازی‌های شناختی بدست می‌آید. یک شبیه‌سازی شناختی را می‌توان متشکل از شبیه‌سازی فیزیک صحنه نبرد و عامل‌های شناختی دانست. عامل‌های هوشمند شناختی که در حقیقت بازنمایی نیروها و سربازها در

^۱ . عمید ، فرهنگ فارسی عمید، ص ۲۳۵.

^۲ . رود خانی و روحی، جایگاه جنگ شناختی در میان جنگ‌های نوین، ص ۲۱-۳۱.

^۳ . مقدم فر و محسنی آهویی، جنگ شناختی، ص ۶۴.

صحنه نبرد هستند باید به نحوی عمل کنند که شامل پارامترهای شناختی از جمله تصمیم گیری، حافظه و هیجانات مختلف باشد. دریک شبیه سازی شناختی که به درستی انجام شده نیروهای نظامی (عامل های شناختی) با توجه به فرهنگ، آداب و اخلاقیات بومی خود تصمیم می گیرند و رخدادهای محیط بر هیجانات آنها (مانند ناراحتی، خوشحالی، رضایت و تردید و ...) تاثیر می گذارد. این تاثیرات منجر به تصمیم گیری های متفاوت در شرایط مختلف می شود.^۱

حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، به نوعی مدل سازی و شبیه سازی ذهنی در تعاملات انسانی می پردازد، اما نه به شکلی که در مدل سازی و شبیه سازی مدرن علمی می بینیم. ایشان با تحلیل شخصیت ها، پیش بینی رفتارها، و ارائه راهبردهای مقابله با خطرات و چالش ها، نوعی مدل سازی و شبیه سازی در جنگ شناختی پرداخته است: «..... وَالرَّأْيُ عِنْدِي مَعَ الْأَنَاءَةِ.....»^۲؛ نظر من صبر کردن و مدارا نمودن است، شما هم این نظر را بپذیرید و مدارا کنید.

امام علی (علیه السلام) با پیش بینی احتمال تاخیر و مانع تراشی معاویه، ضرب الاجل را تعیین کردند تا از هدر رفتن فرصت ها جلوگیری کنند. ذکر احتمالات منفی (فریب، شورش) در کنار احتمال بیماری، به طور ضمنی نشان دهنده اهمیت «احتیاط» و «پیش بینی» در تصمیم گیری های سیاسی و نظامی است. امام (علیه السلام) به جای نادیده گرفتن احتمالات مختلف، آن ها را در نظر گرفته و به جریر هشدار دادند. این نوع تصمیم گیری، که با پیش بینی احتمالات منفی همراه است، در واقع به نوعی «مراقبت» از طرف امام (علیه السلام) و «احتیاط» در برابر معاویه است. با توجه به شرایط خاص آن زمان، احتمالاتی که در پاسخ امام (علیه السلام) ذکر شده است، به طور ضمنی به نقاط ضعف یا نیت های مخفی احتمالی جریر اشاره دارد که ممکن است به ضرر اسلام و یاران امام (علیه السلام) تمام شود. این نوع زبان، در واقع، یک نوع «مناسب سازی» برای مذاکره و نوعی «اخطار» به جریر است.^۳

^۱. غیاثی راد و الهی، شبیه سازی شناختی صحنه نبرد، ص ۴.

^۲. نهج البلاغه: خطبه ۴۳.

^۳. مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ج ۲، ص ۴۹۰-۴۷۳.

در اندیشه امام علی (علیه السلام)، تقویت هویت و انسجام داخلی، سنگ بنای یک جامعه سالم و مقاوم است. ایشان در نهج البلاغه، بارها بر اهمیت حفظ وحدت، همدلی و پرهیز از تفرقه تأکید می‌ورزند و هویت اسلامی را به عنوان محور اصلی این انسجام معرفی می‌کنند. چرا که این رویکرد، ارتباط مستقیمی با جنگ شناختی دارد:

«.....إِنَّهُ قَدْ كَانَ عَلَى الْأُمَّةِ وَالِ أَحَدَثَ أَحْدَثًا وَأَوْجَدَ النَّاسَ مَقَالًا فَقَالُوا ثُمَّ نَقَمُوا فَعَيَّرُوا...»^۱؛ آن مرد (عثمان) بر امت حکومت کرد و بدعت‌های چندی نهاد که سبب شد تا مردم چیزهایی بگویند و گفتند. و از او به خشم آمدند و تغییرش دادند.

جامعه‌ای که هویت قوی‌تری دارد، در برابر جنگ شناختی مقاوم‌تر است. دشمن تلاش می‌کند با ایجاد تفرقه و اختلاف، جامعه را تضعیف کند. امام علی (علیه السلام) در این فراز، با رد تهمت قتل عثمان و اشاره به اعمال ناروای او، در واقع به دنبال «بازتعریف» روایت غالب و دستکاری‌شده توسط معاویه است. معاویه با سوءاستفاده از قتل عثمان، سعی در ایجاد شکاف و تفرقه در جامعه اسلامی و تضعیف جایگاه امام (علیه السلام) داشت (جنگ شناختی).

امام (علیه السلام) با ارائه روایتی «متقابل» و اشاره به سوءمدیریت عثمان، تلاش می‌کند تا «چارچوب ذهنی» مخاطبان را تغییر داده و از تأثیرگذاری روایت معاویه بکاهد. این اقدام، به طور غیرمستقیم به تقویت هویت و انسجام داخلی کمک می‌کند. زیرا با «شفاف‌سازی» و ارائه دیدگاه منصفانه، از گسترش شایعات و اختلافات جلوگیری شده و اعتماد عمومی به رهبری امام (علیه السلام) افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر، امام (علیه السلام) با مقابله با «روایت‌سازی» دشمن، تلاش می‌کند تا «هویت جمعی» جامعه را حفظ کرده و از تبدیل شدن یک حادثه تاریخی به ابزاری برای تفرقه و فروپاشی جلوگیری کند.^۲

^۱. نهج البلاغه: خطبه ۴۳.

^۲. بحرانی، ترجمه شرح نهج البلاغه (ابن میثم)، ج ۲، ص ۲۳۶.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان «راهکارهای مبارزه با جنگ شناختی در خطبه ۴۳ نهج البلاغه» عبارتند از:

در مواجهه با جنگ شناختی، نهج البلاغه، به ویژه خطبه ۴۳، رویکردهای علمی و راهبردی ارزشمندی را ارائه می‌دهد که با مفاهیم مدرن علوم شناختی هم‌راستا است. حضرت علی (علیه السلام) با تأکید بر «تدبیر» به نوعی مدل‌سازی و شبیه‌سازی ذهنی در پیش‌بینی رفتار دشمن و مدیریت بحران می‌پردازند. این رویکرد شامل در نظر گرفتن احتمالات مختلف، هشدار به اطرافیان، و اتخاذ تصمیمات محتاطانه است که با اصول پیش‌بینی و آمادگی در علوم شناختی هم‌خوانی دارد. همچنین، عبارت «ضربت أنف هذا الأمر وعينه، وقلبت ظهره وبطنه» نشان‌دهنده تحلیل عمیق و جامع داده‌ها، یعنی بررسی تمام جوانب و ابعاد یک مسئله برای رسیدن به درک درست و اتخاذ تصمیم آگاهانه است. این رویکرد تحلیلی، که فراتر از روش‌های کمی امروزی است، بر اهمیت درک انگیزه‌ها، اهداف و نقاط ضعف طرف مقابل تأکید دارد و راهکاری علمی برای مقابله با فریب و اطلاعات نادرست در جنگ شناختی محسوب می‌شود. در راستای مقابله عملی با جنگ شناختی، خطبه ۴۳ نهج البلاغه بر دو اصل کلیدی تأکید دارد: جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل دقیق، و پرهیز از واکنش‌های شتاب‌زده. امام علی (علیه السلام) با استعاره‌های «ضربت أنف هذا الأمر وعينه» و «وَقَلَّبْتُ ظَهْرَهُ وَبَطْنَهُ»، بر لزوم شناخت عمیق و همه‌جانبه اهداف، انگیزه‌ها و نقاط ضعف دشمن و همچنین آسیب‌پذیری‌های جامعه تأکید می‌ورزند. این رویکرد، که جوهره‌ی آن در جمع‌آوری و تحلیل موشکافانه اطلاعات نهفته است، این امکان را می‌دهد تا با بصیرت و آگاهی، توطئه‌ها و عملیات‌های فریب دشمن خنثی شود. از سوی دیگر، آموزه پرهیز از واکنش سریع و تأکید بر «الرأى عندى مع الأناة» (نظر من با تأمل و درنگ است) راهکاری حیاتی در برابر تاکتیک‌های جنگ روانی دشمن است. واکنش‌های عجولانه، که غالباً هیجانی و فاقد پشتوانه تحلیلی هستند، می‌توانند به سادگی اهرم فشار دشمن در جنگ شناختی شوند. لذا، با بهره‌گیری از صبر، تدبیر، و آمادگی همه‌جانبه، می‌توان ضمن حفظ انسجام داخلی و جلوگیری از تفرقه، پاسخی مؤثر و هدفمند به تهدیدات شناختی داد. در مجموع، این خطبه، چارچوبی عملی و عمیق برای دفاع شناختی ارائه

می‌دهد که هم در دوران صدر اسلام و هم در عصر حاضر، قابلیت انطباق و کاربست دارد. در مواجهه با جنگ شناختی، نهج البلاغه، به ویژه در خطبه ۴۳، بر اهمیت برنامه‌ریزی دقیق، زمان‌بندی مناسب و تقویت هویت و انسجام داخلی به عنوان راهکارهای عملی و بنیادین تأکید می‌ورزد. امام علی (علیه السلام) با تعیین ضرب‌الاجل برای جریر، نه تنها در پی جلوگیری از اتلاف فرصت‌ها و افزایش آمادگی نظامی بود، بلکه با ایجاد یک «چارچوب شناختی» مشخص، در برابر تاکتیک‌های احتمالی دشمن برای ایجاد ابهام و تردید مقاومت می‌کردند. این رویکرد نشان‌دهنده درک عمیق ایشان از اهمیت زمان‌بندی استراتژیک در مدیریت ادراکی و مقابله با فریب دشمن است. از سوی دیگر، توجه به تقویت هویت و انسجام داخلی، به عنوان سپری دفاعی در برابر تلاش‌های دشمن برای ایجاد تفرقه و شکاف، نقشی حیاتی ایفا می‌کند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- ۱. ابن اثیر، عزالدین علی بن محمد، کامل ابن اثیر، بیروت: دار صادر، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه.ش.
- ۲. ابن میثم، میثم ابن علی، ترجمه شرح نهج البلاغه (ابن میثم)، مشهد: آستان قدس رضوی. بنیاد پژوهشهای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.
- ۳. جهان بین، اسماعیل، نقاط استراتژیک جهان، تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. نمایندگی ولی فقیه، اداره آموزشهای عقیدتی سیاسی، چاپ اول، ۱۳۸۴ ه.ش.
- ۴. روحانی، سعید، تحلیل گری داده: رویکردها و کاربردها، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۴۰۲ ه.ش.
- ۵. شعبانی، رضا، ایرانیان و هویت ملی، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۹۴ ه.ش.
- ۶. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیر کبیر، چاپ ششم، ۱۳۷۵ ه.ش.
- ۷. مقدم فر و محسنی آهویی، حمیدرضا و ابراهیم، جنگ شناختی، تهران: تسنیم، چاپ دوم، ۱۴۰۰ ه.ش.
- ۸. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.
- ۹. دائرة المعارف فقه مقارن، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه.ش.

مقاله

۱. حاجی علی اکبری و براتیان، محمد و محمود "تحلیل ابعاد و پیامدهای جنگ شناختی در عصر دیجیتال: رویکردی نوین به تهدیدات امنیت ملی" ۱۴۰۳.ش.
۲. حبیبی، رضا "نقدی روش شناختی بر نقشه جامع علمی کشور" ۱۳۸۴.ش.
۳. رودخانی و روحی، میثم و مجید "جایگاه جنگ شناختی در میان جنگ‌های نوین" شماره ۲۲، ۱۴۰۱.ش.
۴. غیائی راد و الهی، حسینعلی و سعید "شبیه سازی شناختی صحنه نبرد" ۱۳۹۵.ش.
۵. قادری، مهدی "فناوری اطلاعات، نیروی انسانی و توسعه آموزشی" شماره ۱۴۶، ۱۳۸۸.ش.